

gen rigt illustreret med motiver, visende træk af hedens natur, der sammen med teksten gør bogen til et monument, som Olwig her har rejst over den hjertesag, som heden er for ham.

Erik Gøbel: Danske Handelskompagnier¹⁾

I en snart lang årrække har det ikke været moderne at udgive kilder på den facon, som ellers siden historievidenskabens kritiske gennembrud for hundrede år siden har været almindelig.

Dengang var en typografisk nøje gengivelse eneste økonomisk realiserbare mulighed for gengivelse. Ofte lagde dertil udgiverne et meget stort arbejde i indledninger, kommentarer og så videre. Tænk blot på den af L. Laursen påbegyndte udgave af Danmark-Norges traktater 1523–1750.

Med vore dages forbedrede persontransportmuligheder og dokumentkopieringsteknikker (især fotokopi og mikrofilm) er en væsentlig del af begrundelsen for traditionelle kildeudgivelser imidlertid forsvundet.

Dog vil der vel altid være et almindeligt behov for udgivelse af sådanne generelle rækker som Kancelliets Brevbøger – der netop nu genoptages med årgang 1646 efter næsten tyve års pause siden det foregående bind. Derimod kan det synes problematisk at disponere over et betydeligt beløb af dansk historievidenskabs knappe ressourcer til en mere speciel udgave som professor Ole Feldbæks af danske handelskompagniers oktrojer og interne ledelsesregler 1616–1843.

I de senere år har der imidlertid vist sig en stærk tendens til at vende tilbage til mere empirisk betonet historieforskning. Samtidig er kredsen af forskere udvidet betydeligt, og dette giver sig eksempelvis udslag i øget efterspørgsel efter materiale til brug for undervisning på universiteter, seminarier og des-

lige. Desuden betyder de tiltagende tværvidenskabelige aktiviteter, at ikke-skriftkyndige får brug for let adgang til historisk kildemateriale til brug i andre fags forskning. I forelængelse heraf nævner Ole Feldbæk i bogens forord, hvad han opfatter som dens vigtigste raison d'être – og som anmelderen er ganske enig i: »I et signalement af merkantilismen indgår handelskompagnierne som et markant træk. Et studium af 1600- og 1700-tallets danske handelskompagnier kaster lys over væsentlige relationer mellem stat og samfund på det økonomiske, sociale og retlige område og over europæisk og oversøisk handelshistorie, samtidig med at de afdækker betydningsfulde institutionelle udviklingstræk. En samlet udgivelse af de danske handelskompagniers oktrojer og interne ledelsesregler gør det endvidere muligt at studere handelskompagniet som et tidstypisk fænomen snarere end som isolerede enkeltforetagender, og at sammenligne de danske kompagnier med de udenlandske« (side 5).

Ole Feldbæk har i en snes år beskæftiget sig med de danske handelskompagnier, især deres handel på Indien, men også mange andre aspekter af deres virke i de forskellige kolonier, i Europa og i monarkiets indenrigshandel og søfart. Hans seneste bøger har imidlertid handlet om udenrigspolitiske emner eller Danmarks historie i det 18. århundrede i almindelighed, så måske må man opfatte oktrojudgaven som en slags slutsten på Feldbæks omfattende og fortjenstfulde indsats netop på handelskompagniforskningens område.

Det nu foreliggende værk indeholder en kort generel introduktion om de danske handelskompagnier, lidt om udvælgelses- og udgivelsesprincipperne, en litteraturliste, navne- og sted- og sagregistre – samt 49 oktrojer og interne ledelsesregler. Dokumenterne er meget nærliggende opdelt efter de tre geografiske sfærer, hvor handelskompagnierne virkede, nemlig Asien, Guinea/Vestindien og Nordatlanten; hertil kommer de fire kompagnier.

Ole Feldbæk: Danske Handelskompagnier 1616–1843. Oktrojer og interne Ledelsesregler. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. 1986. 779 s., ill. Kr. 366,-.

nier af noget andet tilsnit, nemlig Almindeligt Handelskompagni, Afrikansk Kompagni, Vestindisk Handelsselskab og Handels- og Kanalkompagniet.

En oktroj er kort fortalt det kongelige privilegiebrev, som afstak de ydre rammer for foretagendets virksomhed, navnlig dets begunstigelser (for eksempel toldfrihed) og forpligtelser (for eksempel besejlingspligt). De interne ledelsesregler kaldtes gerne reglement eller konvention, og heri fastlagdes selskabets indre organisation (for eksempel med hensyn til regnskaberne førelse, overskuddets deling og kompetencefordelingen mellem direktion og generalforsamling). Det er derfor helt rigtigt set af Ole Feldbæk, at både oktrojer og interne ledelsesregler bør medtages i udgaven, idet de to typer dokumenter er komplementære i deres belysning af samme eller tæt sammentvævede forhold.

Selve kildetekstgengivelserne optager 737 af bogens i alt 779 sider. De repræsenterer en kæmpemæssig arbejdsindsats af udgiveren og hans to studenter, som har hjulpet med transskribering og korrekturlæsning.

Ved udgivelsen har man så vidt muligt søgt at finde de originale kongelige oktrojer og selve de af aktionærene underskrevne interne ledelsesregler. Kun i syv tilfælde har det været nødvendigt at falde tilbage på trykte, men dog samtidige tekstudgaver – nemlig i de tilfælde hvor hverken originaldokument eller autoritativ kopi har kunnet findes (for eksempel i centraladministrationens kopibøger).

Det forekommer derfor ikke umiddelbart indlysende, at en trykt udgave af Guineisk Kompagnis oktroj fra 18. marts 1765 er valgt, når oktrojteksten findes i Kommercekollegiets tyske privilegie- og koncessionsprotokol. At denne er tysksproget, men den trykte samtidige tekst er på dansk, burde ikke være nogen hindring for bogens benyttede, som i forvejen må læse Glückstadts afrikakompagnis oktroj af 1659 og reglement af 1660 på tysk.

Men den arkivkyndige Ole Feldbæks af søgning af kildemulighederne er uhyre kompetent; selv om visse af de syv manglende originaldokumenter naturligvis kan vise sig at henligge på helt uberegnelige steder.

Teksterne er søgt gengivet bogstavret, præ-

cis som de i sin tid er skrevet, med anvendelse af de normalt brugte typografiske virkemidler som normal, kursiv eller halvfed sats, store eller små bogstaver og så videre. Dog er helt evidente skriverfejl af meningsforstyrrende karakter rettet af udgiveren.

Denne bogstavrette kildegengivelse er utrolig arbejdskrævende, og læsning i bogen vil for mange i dag nok være langsommelig og krævende. Hertil bidrager også de for 1700-tallet så karakteristiske meget lange og udviklede sætningskonstruktioner og inkonsekvente stavemåder. Som eksempel på dette sidste kan nævnes, at i Almindeligt Handelskompagnis konvention af 8. april 1774 er ordet rigsdaler forkortet på ikke mindre end otte forskellige måder (side 666–684).

En vis hjælp er der dog at finde i udgiverens fodnoter. Disse forklarer kort de vanskeligste formuleringer og fremmedord og helt specielle fagudtryk. Noteapparatet er tilsyneladende dimensioneret efter, hvad en universitetsstuderende kan forventes at vide eller ikke vide.

Kontrol af transskriberingens nøjagtighed kan eksempelvis ske ved hjælp af første og sidste side af Vestindisk-guineisk Kompagnis oktroj af 5. februar 1734. Disse er dels gengivet i facsimile side 414–415, og dels transskriberet side 411. Eneste unøjagtighed ved omformningen af disse sider af dette særdeles klart skrevne originale kongebrev er et manglende komma. Tager vi derimod Ostindisk Kompagnis første oktroj fra marts 1616, som findes i Danske Kancellis kopibog, kan visse detaljer i transskriptionen diskuteres – uden dog at et synspunkt og læsemåde nødvendigvis er mere korrekt end andet. Dette gælder for eksempel i spørgsmålet, om den hastige skriverhånd har anvendt store eller små k'er, h'er og v'er, om man skal trykke *Kong: May:* eller *May:*, og om der står *slagitt* eller *schlagitt*. Dog er det vist indiskutabelt, at der i denne oktrojs afslutningsformular i stedet for to gange *for^{te}* (side 33) skal stå henholdsvis *for^{blte}* og *for^{blte}* (Sjællandske Registre folio 170a).

Gengivelsen af forlæggene er så nøje, at når udgaven side 718 bringer underskrifterne på Afrikansk Kompagnis oktroj af 31. marts

1755 (fra Kommercekollegiets privilegie- og koncessionsprotokol), så er en af dem fuldt korrekt gengivet som *Desmerc.* Her burde nok i en note eller lignende være gjort opmærksom på, at der er tale om deputeret i Kommercekollegiet Jean Henri Desmercières. Personidentifikationen må nu i stedet foretages ved hjælp af værket's udmærkede personregister.

Detaljer som de nævnte kan altid debatteres. Men en række stikprøver af transskriptionerne vidner alt i alt om, at kvaliteten af disse ligger på et endog meget højt niveau.

Af samme glimrende kvalitet er den omfattende litteraturliste. Som sædvanlig i Ole Feldbæks bøger er den meget omfattende, helt up to date og medtager en række upublicerede, men værdifulde universitetsspecialeafhandlinger.

Udgiveren har også påtaget sig det trælse, men særdeles vigtige arbejde at fremstille ikke blot et person- og stedregister, men tillige et glimrende sagregister. Dette sidste muliggør interessante tværgående undersøgelser af samme emne i alle kompagnierne.

Selv illustrationer er der taget med i bogen. Omslaget med Holger W. Schmidts rekonstruktionstegninger af Ostindisk Kompagnis og Asiatisk Kompagnis første hovedsæde på Christianshavn er spændende og smukke. Men billederne inde i bogen er gengivet med så grove raster, at mange fremstår temmelig grumsede. De gengivne håndskrifter og kort bliver således svære eller umulige at tyde (se for eksempel side 378 og 392).

Indledningsvis bringer udgiveren en generel oversigt over de danske handelskompagnier. Denne behandler på bare en halv snes sider kompagnierne's rolle som instrumenter i den samlede økonomiske politik, hver af de tyve kompagniers historie, kompagnierne's organisationsform samt indhold og funktion af oktrojer og interne ledelsesregler. Behandlingen af disse grundlæggende spørgsmål er kompetent, men særdeles summarisk. Professor Feldbæk har imidlertid behandlet netop disse emner andetsteds; senest i artiklen »The Danish Trading Companies of the Seventeenth and Eighteenth Centuries« i the Scandinavian Economic History Review bind

XXXIV 1986 side 204–218. Denne artikel udgør en omarbejdning med henblik på et internationalt publikum af oktrojudgavens generelle introduktion.

Endnu en udmærket, men stadig meget summarisk hjælp for benytteren af udgaven er de små indføringer, som findes om hvert kompagni. Heri behandles foretagendets historie i korte træk, her refereres til de transskriberede dokumenters proveniens, og her gives henvisninger til den allervigtigste speciallitteratur.

Det kræver altså sin mand eller kvinde at gå i gang med bogen. Men ingen har vel heller tænkt sig oktrojudgaven som morskabslæsning for uindviede. For den på forhånd interesserede og orienterede frembyder bogen imidlertid en genvej til kildeteksterne. Men man må spørge, om ikke netop specialisten alligevel ofte vil få brug for selv at konsultere originaldokumenterne, disses følgeskrivelser og andet supplerende arkivmateriale. Og dermed er spørgsmålet, om ikke en ordret, men ikke bogstavret, gengivelse af teksterne ville have tilgodeset fleres behov for en lettere læselig og mere tilgængelig form. Det kan ikke være mange, for hvem det er af betydning, om for eksempel et givet substantiv har stort eller lille begyndelsesbogstav, eller om rigsdaler er forkortet på den ene eller anden måde.

Når man i dag ofte vælger at afstå fra den traditionelle og krævende form for kildeudgivelse, hænger dette sammen med de krav, der må opfyldes af en kildegransker, og som er sjældne at finde. Kravene blev opregnet af Jacob Langebek – en af de tre store udgivere, hvis profil sammen med Grams og Suhms pryder Kildeskriftselskabets medaljon på bogens titelblad – i et brev, han skrev til Otto Thott den 10. juli 1770: »Hvad de ældre skrifter at læse, afskrive, konferere, bringe i behørig kronologisk orden og med fornødne anmærkninger oplyse, angår, da hører dertil en utrolig tid, flid, tålmodighed, agtsomhed, øvelse, læsning og indsigt, samt en egen lyst og drift, hvilke egenskaber i fremtiden vil blive rare«. Netop disse strenge krav er nu vanskelige at opfylde; men Ole Feldbæk gør det til fulde med sin flotte oktrojudgave.